

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-10>
УДК 351.777:502.17-049.5

Радченко Оксана Олександрівна,
кандидат наук з державного управління, доцент,
докторант кафедри соціальної та гуманітарної політики
навчально-наукового інституту “Інститут державного управління”
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

e-mail: ooradchenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9286-0240>

ГЕНЕЗИС ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СВІТОВІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація: Здійснюється ретроспективний аналіз генезису формування концепту екологічної безпеки у світовій суспільно-політичній думці та політико-правовій практиці. Феномен екологічної безпеки розглядається як одне з найважливіших питань сьогоденної дійсності, що відображає вплив людської діяльності в різних галузях на навколишнє природне середовище гострою та є нагальною проблемою сучасності, що актуалізує потребу наукового осмислення явищ і процесів як глобальних екологічних змін так і безпосередньо впливу людини на стан навколишнього середовища в контексті публічного управління та регулювання процесами забезпечення екологічної безпеки національних держав та усієї світової спільноти.

Наголошується, що глобальний рівень проблем екологічної безпеки вимагає відповідного глобального реагування: осмислення, концептуалізації та вироблення відповідної планетарної стратегії й публічної політики забезпечення екологічної безпеки та інституціоналізації необхідних для реалізації такої політики міждержавних, національних та суспільних структур.

Зроблено висновок, що концепція екологічної безпеки, яка зародилася на межі XVIII–XX століть, почала отримувати своє наукове й суспільно-політичне осмислення у XX столітті, але найбільш гостро повстала від початку третього тисячоліття, коли людство усвідомило загрози в законності надальшого наростаючого антропогенного шкідливого впливу на навколишнє середовище. Питання екологічної безпеки регулярно стали розглядатися на найвищому рівні конференції ООН. Проте бажаного результату поки що досягти не вдалося й «вікно можливостей» для людства все більш «звужується».

Ключові слова: екологічна безпека, екологічна політика, сталий розвиток, публічне управління.

Як цитувати: Радченко О. О. Генезис формування концепту екологічної безпеки у світовій суспільно-політичній думці та політико-правовій практиці. *Актуальні проблеми державного управління*. 2023. № 2 (63). С. 143–159. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-10>

In cites: Radchenko, O.O. (2023). Genesis of shaping a concept of environmental safety in a global social and political thought and political and legal practice. *Pressing Problems of Public Administration*, 2 (63), 143–159. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-2-10> [in Ukrainian].

© Радченко О. О., 2023

 This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

ISSN 1684-8489. *Pressing Problems of Public Administration*, 2023, № 2 (63)

143

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується тим, що екологічна безпека все більше виходить на передній план геополітичного «порядку денного», оскільки вже в планетарному масштабі різного роду екологічні проблеми загрожують чи не щоденно життєдіяльності як окремих індивідів, територіальних громад, спільнот, так і цілих народів, цивілізацій та планетарного людства в цілому. Якщо в попередні століття найбільші загрози в планетарному вимірі носили переважно військовий характер (завойовницьких походів, колонізації тощо), то на початку третього тисячоліття все більше місце головної загрози людству займають екологічні проблеми (техногенні катастрофи, руйнування озонового шару планети, глобальне потепління, тотальне забруднення Землі, океану й навіть навколосезонного космічного простору).

Постійний тиск стихійних і техногенних загроз призводить до деструктивних природних явищ, дестабілізації ноосфери, порушень життєвих циклів навколишнього середовища, що неминуче відбивається на погіршенні здоров'я нових поколінь, що примушує держави та міжнародні організації все більше уваги, зусиль та коштів приділяти проблематиці екологічної безпеки. Глобальний рівень проблем екологічної безпеки вимагає відповідного глобального реагування: осмислення, концептуалізації та вироблення відповідної планетарної стратегії й публічної політики забезпечення екологічної безпеки та інституціоналізації необхідних для реалізації такої політики міждержавних, національних та суспільних структур.

Важливо звернути увагу, по якій експоненті розвиваються динаміка вагомості проблематики екологічної безпеки – ще сто років тому не існувало самого цього поняття, а екологічні проблеми розглядалися хіба що в якості другорядної складової соціального розвитку, зокрема як негативні наслідки ведення завойовницьких конвенціональних війн. Але вже від початку ХХ ст. поняття безпеки почало набувати значно більш складного та багатограннішого значення насамперед внаслідок введення екологічного фактору до традиційних складників безпеки як соціетального феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що проблематика екологічної безпеки активно розроблюється в сучасному науковому дискурсі. Так пошукова система Національної бібліотеки імені академіка В. Вернадського за ключовими словами «екологічна безпека» видає понад 1000 статей в наукових журналах та понад 3000 публікацій реферативної бази. З-поміж такої кількості наукових джерел важко виокремити тих чи інших дослідників, охарактеризувати їхній особистий внесок в теорію і практику екологічного менеджменту, проте варто назвати імена тих, на праці яких спиратиметься дана наукова розвідка. Зокрема, це А. Башфорд [5], Г. Бехлер [3], Дж. Броуніл [7], Н. Браун [8], А. Вестінг [52], Х. Віньюалес [51], Р. Гудланд [16], П. Ерліх [12], Р. Каплан [25-26], Х. Карен [27], Дж. Карлінер [28], Дж. Метт'юз [30], Д. Медоуз [31-33], Дж. Най [35], М. Норман [34], Р. Паріс [36], В. Персіваль [18], Дж. Рандерс [31-32], М. Реннер [37], Дж. Річардсон [31], Д. Сміт [39], Х. Сміт [40], Є. Страутю [42], М. Тобіас [46], Дж. Туатайл [47], Р. Ульман [48], Дж. Хансен [23], Дж. Форестер [14], Д. Хінріхсен [17], Т. Хомер-Діксон [18-20], Дж. Чаплін [5], Н. Штерн [41] та ін.

Метою даної розвідки є розкриття генезису формування концепту екологічної безпеки у світовій суспільно-політичній думці та політико-правовій практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософські роздуми про різні аспекти безпеки особистості знаходимо у великих мислителів від стародавніх Платона й Аристотеля, до середньовічного Томи Аквінського та епохи просвітництва Жана-Жака Руссо. Проте фактично першим, хто безпосередньо пов'язав людину та навколишнє середовище у безпековому форматі, став священник XVIII століття Томас Роберт Мальтус. У 1897 році він видав «Есе про принципи народонаселення», в якому вперше в світі визначив тенденцію існування природної межі зростання чисельності людей на планеті. Мальтус зазначав, що «сила народонаселення безкінечно більша за силу землі відтворювати необхідні засоби існування людини» [30, с. 24]. З урахуванням геометричної прогресії подвійного зростання чисельності земель кожні 25 років в умовах, коли виробництво продуктів харчування зростатиме лише арифметично, мислитель спрогнозував існування певної межі, за якою постає планетарна проблема голоду та нестачі питної води, якщо тільки не контролювати народжуваність. Ця тенденція пізніше отримала назву «залізного закону народонаселення Мальтуса».

«Есе про принципи народонаселення» викликало активні публічні дебати в Сполученому Королівстві Великобританії й сприяла проведенню першого в світі перепису населення у 1800 році. Відповідно до ухваленого ще тоді Закону переписи населення в Англії, Шотландії та Уельсі відбуваються що десять років до сьогоднішнього дня. Ця книга було визнано найбільш впливовою книгою наступного століття, зокрема визначався її вплив на розвиток теорії еволюції Чарльза Дарвіна.

У XX столітті розвинувся навіть такий напрямок – «мальтузіанство», який відстоює обмеження чисельності народонаселення на планеті внаслідок чого Мальтуса та його послідовників періодично звинувачують у формуванні підґрунтя політики цілеспрямованого геноциду (відомо, що Адольф Гітлер свої людиноненависницькі плани будував спираючись на вчення Томаса Мальтуса) або теорії заколоту міфічного «світового уряду», що ставить завдання скорочення чисельності мешканців планети до одного «золотого мільярда».

З іншого боку, існують публікації, які заперечують таке трактування теорії Мальтуса й вбачають в ньому заклики до «поміркованого споживання», більш чіткого дотримання біблійських заповітів та навіть протест проти «хижацької колонізації Америки» [5, с. 37].

Варто зазначити, що сам Томас Мальтус і значна частина його послідовників не виокремлювала екологічну складову наслідків перенаселення та не аналізувала її. Першим це зробив Пол Ерліх у своїй монографії «Бомба населення», виданій у 1968 році. Ця книга виявилася чи не першою, де безпосередньо аналізується можлива екологічна катастрофа як наслідок антропогенного впливу на планету. Ерліх стверджував, що за умови продовження геометричного зростання народонаселення Земля «не витримає такого навантаження, навколишнє середовище швидко деградує й настане не виправна глобальна екологічна катастрофа» [12, с. 56]. Саме ця книга сприяла тому, що на початку сімдесятих років XX століття визнання екологічної проблеми як глобальної загрози було піднято на міжнародному рівні в рамках засідання аналітичного центру «Римського клубу» (Club of Rome) – міжнародної неурядової організації, що об'єднує в своїх лавах представників фінансової, політичної, наукової еліти та громадських діячів-лідерів розвинених країн світу, стурбованих перспективами розвитку людства [44].

На одному з перших своїх засідань в Швейцарії у 1971 році Римський Клуб закликав людство «мислити глобально, діяти локально» та фактично вперше у світі сформулював первинну концепцію екологічної безпеки. В основі зазначеної концепції було покладено доповідь професора Каліфорнійського університету Джея Форестера «Світова динаміка», в якій було узагальнено проведені під керівництвом Форестера із застосуванням комп'ютерного моделювання дослідження процесів «необмеженого експоненціального зростання». Зазначене дослідження визначило 5 основних факторів, що обмежують зростання людства на планеті: кількість населення; сільськогосподарське виробництво; виснаження невідновлюваних ресурсів; промислове виробництво та екологічне забруднення [14]. За підсумками обговорення даної проблематики на засіданні Римського Клубу у 1971 році було вперше гостро сформульовано дві проблеми – проблема посилення в ході цивілізаційного розвитку негативного антропологічного впливу на оточуюче середовище та проблему наростання глобальності екологічних загроз, актуальних як для країн «третього світу», так і для розвинених держав [44].

У 1972 році світ побачив концептуальний науковий звіт за результатами профінансованого Римським Клубом дослідження під керівництвом Донелли Медоуз під назвою «Limits to Growth» (Межі зростання). Ця книга швидко стала бестселером, вона розійшлася мільйонними накладами та надовго залишилася у фокусі уваги світової політичної та наукової еліти. На моделях математичного прорахунку дослідження групи Медоуз довело, що неконтрольоване соціально-економічне та демографічне зростання вже на початку ХХІ-го століття неминуче призведе до «виснаження невідновлюваних ресурсів внаслідок екологічного перевищення» та до нових воєнних конфліктів і катастрофи планетарного масштабу [32].

Усього за рік книга «Межі зростання» «назавжди змінила глобальний порядок денний» та лягла у підґрунтя скликаної за ініціативою ООН Всесвітньої конференції з навколишнього середовища, що відбулася в Стокгольмі у 1972 р. Рішення цієї конференції були переломними стосовно виокремлення в самостійний напрямок та виходу концепції екологічної безпеки на передній план світової політики. Так, Резолюцією 2297 Генеральної Асамблеї ООН від 15.12.1972 р. було створено глобальну інституцію – Програму ООН з довкілля (UNEP, United Nations Environment Programme), яка активно діє до цього часу та є «глобальним лідером у дослідженні та боротьбі з потрійною планетарною кризою: зміни клімату, втрати природного біорізноманіття та екологічного забруднення» [1]; крім того в більшості країн світу почали виокремлюватися природоохоронні міністерства та відомства.

Стокгольмська декларація, що містить 26 принципів, дозволила вперше створити рамки нової універсальної програми турботи про природу планети, почати розробку ініціатив щодо вирішення конкретних екологічних проблем і екологічних проблем та в цілому «вивести проблеми екологічної безпеки на рівень політичного діалогу» [50]. Підсумковим документом Стокгольмської конференції став документ під назвою «План дій» з 109 пунктів-рекомендацій, адресованих національним урядам і міжнародним організаціям, в якому вперше на глобальному рівні було поставлено наступні завдання:

- 1) здійснити всебічний аналіз сучасного стану навколишнього середовища, використовуючи відповідні наукові методи;
- 2) сформулювати комплексний план охорони навколишнього середовища і збереження її життєздатності для майбутніх поколінь;

3) визначити шляхи і форми раціонального природокористування;

4) сформувати систему екологічної освіти, професійної підготовки та фінансової допомоги у вирішенні екологічних проблем країнам, що розвиваються [50].

Так на початку сімдесятих років ХХ століття під егідою ООН розбудовується система моніторингу характеру зміни екосистеми нашої планети в реальному часі, що надало змогу спостерігати динаміку впливу людства на ноосферу. Проблематика забезпечення екологічної безпеки людства повстала найважливішою складовою «порядку денного» різноманітних міжнародних та національних форумів. В розвинутих державах почали вдосконалюватися національні екологічні законодавства та розгорнули перші програми боротьби за зниження екологічних загроз. Водночас на міжнародному рівні було підписано низку багатосторонніх угод у сфері екологічної безпеки, зокрема такі як:

– Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином, як місце проживання водоплавних птахів (Рамсарська конвенція 1971 р.) [11];

– Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (Конвенція з всесвітньої спадщини 1972 р.) [46];

– Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою зникнення 1973 р [10].

Протягом наступного десятиліття Римський Клуб продовжував фінансування досліджень групи Медоуз й у 1982 році світ побачила книга «Groping in the Dark» (Пошуки в темряві), в якій робиться висновок, що основним фактором виживання людства постає не зростання національного й особистого багатства, а справедливість. Автори стверджували, що все ще є можливими оптимістичні сценарії цивілізаційного розвитку людства й що основні людські потреби можуть бути задоволені в майбутньому за умови, якщо політичні та соціальні структури будуть спрямовані на забезпечення справедливості й сталого розвитку [34]. Спираючись на це дослідження професор Принстонського університету Річард Ульман у статті «Перевизначаючи безпеку» піддає гострій критиці все ще домінуючу на той час концепцію безпеки, що базувалася на воєнному вимірі й передбачала врахування переважно воєнно-мілітарних загроз. Ульман запропонував розширити концепцію безпеки за рахунок введення в коло найбільших чинників саме загроз екологічного характеру та поряд із заходами забезпечення мілітарної безпеки розробляти й впроваджувати заходи із забезпечення екологічної безпеки [49].

Міжнародний вплив науковців групи Медоуз вірогідніше за все, переважив в тому, що в міжнародному політичному та науковому дискурсі ульманівська спроба введення в широкий обіг поняття «екологічна безпека» виявилася невдалою й в міжнародній лексиці та міжнародних офіційних та нормативно-правових документах у контексті забезпечення екологічної безпеки використовується медоузівський термін «сталий розвиток» [43].

Ще один широковідомий політичний філософ того часу Ханс Йонас у 1984 році видає книгу «The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age» (Імператив відповідальності: у пошуках етики технологічної епохи), в якій підіймає питання моральної відповідальності цивілізаційних інститутів за своє ставлення до природних ресурсів, усвідомлення ними потреби змінити спосіб життєдіяльності людства задля збереження безпеки майбутніх поколінь. Йонас наголошує, що «в кожній епосі людство по-новому

визначається через свої власні здібності та через свої ставлення до засобів та до світу, з яким воно має справу. Спосіб, у який ми впорядковуємо світ, теж визначає нашу безпеку. Наслідком нашого способу життя та використання природних ресурсів є певні загрози, які можуть підірвати нашу безпеку та майбутнє нашої цивілізації» [24].

Важливим етапом в розвитку теорії і практики концепції екологічної безпеки стала доповідь Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку (так звана Комісія Брундтланд) під назвою «Our common Future» (Наше спільне майбутнє). Комісія під головування тодішнього міністра довілля Норвегії, а пізніше – Генерального секретаря ООН Гро Гарлем Брундтланд в результаті тривалої роботи (з 1984 по 1987 роки) запропонувала світу новий світоглядний підхід до розуміння взаємодії людини й природи в ноосферному середовищі. Доповідь зафіксувала такі основні проблеми екологічної безпеки людства як: зміну клімату внаслідок надмірного техногенного навантаження довкілля та його вплив на льодовики Арктики та Антарктики; надмірне видобування корисних копалин та зростаючий дефіцит природних ресурсів через їх нераціональне використання; використання ГМО та загострення продовольчої небезпеки в результаті зменшення кількості та якості продуктів харчування, що напряму залежить від якості довкілля, в якому вони вирощуються та виготовляються; утворення відходів та забруднення земель, вод Світового океану та атмосфери; зникнення багатьох біологічних видів; виникнення військових конфліктів через природні ресурси тощо [27].

У контексті нашого дослідження вагомим є той факт, що в доповіді комісії Брундтланд на найвищому міжнародному рівні визнається та визначається розширена концепція міжнародної безпеки за рахунок включення значного сегменту екологічної безпеки. Зокрема, йдеться про такі принципи висновки доповіді: «екологічний стрес є як причиною, так і наслідком політичної напруженості та військового конфлікту; незалежно від того, наскільки вірний причинно-наслідковий зв'язок між погіршенням стану навколишнього середовища і конфліктами, конфлікти, пов'язані з виснаженням природних ресурсів, будуть загострюватися, оскільки ресурсів стає все менше, а боротьба за них зростає» [54].

Другим важливим моментом стало концептуальне формулювання й переведення у практично-політичну площину нового світогляду розуміння взаємодії людини та довкілля у форматі «Сталого Розвитку» – такої форми діяльності міжнародних інституцій, національних держав та суспільств, за якої задовольняються нагальні потреби сучасності, й водночас екосистема планети зберігає свою життєздатність й спроможність задовольняти свої потреби прийдешніх поколінь [13].

Модель «Сталого Розвитку» своїм наріжним каменем поставила ідею, що сучасне людство – це вже не механічне скупчення держав і народів, а планетарна модель глобального суспільства, яке бере на себе відповідальність за результати усєї цивілізаційної діяльності людства.

Ідеї «Нашого спільного майбутнього» викликали хвилю публікацій провідних експертів та науковців світу, які переважно схвально оцінювали діяльність та висновки комісії Брундтланд та надавали власні обґрунтування й підтримку нового світоглядного підходу. Зокрема у 1989 році Джесіка Мет'юз, запозичивши у Річарда Ульмана назву шестирічної давнини у впливовому журналі «Foreign Affairs» (Зовнішня політика) закликala знову «перевизначи-

ти безпеку» – переосмислити сутність демографічного розвитку та процеси використання природних ресурсів, які в контексті безпеки відтепер мають розглядатися серед найбільш пріоритетних як у політичних, так і у зовнішньополітичних сферах [31].

Безпосереднє виокремлення й розкриття проблематики екологічної безпеки в той же час отримала в наукових публікаціях Майкла Реннера (який відстоював розширення концепції національної безпеки через введення «економічного та екологічного виміру» [38]); Джоша Карлінера (який констатував тісний взаємозв'язок військових конфліктів у Центральній Америці з деградацією там навколишнього середовища [28]); Невіла Брауна (який встановив взаємозв'язок загрозливих змін клімату та наростання екологічної небезпеки з міждержавними конфліктами [8]); Артура Вестінга (який виокремив «екологічний компонент всеосяжної безпеки» [53]); Нормана Майерса (який спрогнозував, що «конфлікти, дотичні виснаження природних ресурсів будуть частішати та ставатимуть гострішими у зв'язку з тим, що обсяги таких ресурсів будуть зменшуватися й боротьба за них буде тільки зростати» [35]).

У дев'яності роки ХХ століття концепція сталого розвитку вже розглядається як теоретико-методологічна основа формування об'єктивних політичних та техніко-економічних умов виходу людської цивілізації на якісно новий рівень у вирішенні екологічних проблем. Так, двадцять років по тому, як було опубліковано «Межі зростання», наукова група Донелли Медоуз (яка увесь цей час продовжувала свої дослідження під крилом Римського Клубу) у черговій знаковій книзі «Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future» (За межами : протистояння глобальному колапсу та уявлення про стійке майбутнє) дійшла висновку, що «певні варіанти сталого майбутнього звузилися», проте «нові технології за умови їх розумного використання можуть сприяти сталому розвитку» [33].

Врешті концепція Сталого Розвитку виходить на пік своєї інституціоналізації. Це сталося у червні 1992 року на «Саміті Землі» – Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро з небувалим рівнем представництва – участь у конференції взяли керівники більшості країн світу! На протязі двох тижнів політичні лідери планети шукали шляхи збереження життєздатності навколишнього середовища для майбутніх поколінь землян [52, с. 8].

Ріо-де-Жанейрська Декларація проголосила концепцію Сталого Розвитку як загальносвітову стратегію комплексного вирішення глобальних екологічних проблем, що складалася з семи напрямків: «Порядок денний на ХХІ ст. – керівництво з охорони навколишнього середовища та розвитку в умовах переходу до ХХІ століття»; «Рамкова конвенція ООН про зміну клімату»; «Конвенція про біологічне різноманіття»; створення Комісії зі сталого розвитку; підготовка документів для ухвалення Конвенції про боротьбу з опустелюванням та Положення про принципи сталого управління лісами; започаткування формування в рамках ООН нового блоку прав людини – «екологічних прав» [39].

Учасники «Саміту Землі» значну увагу приділили проблемі нерівних можливостей для переходу до моделі сталого розвитку держав «Глобальної Півночі» (розвинених країн Західноєвропейської цивілізації) та «Глобального Півдня» (країни Південної Америки, Африки та Азії). Й хоча дієвих механізмів зменшення розриву у розвитку країн-лідерів та решти світу так і не було запропоновано, проте було закріплено важливе положення, що «усі люди мають право жити здоровим і продуктивним життям в гармонії з природою» – пізніше цю

тезу повторив Генеральний секретар ООН Бутрос Бутрос-Галі у своїй доповіді «Порядок денний для миру: превентивна дипломатія, миротворчість та підтримання миру» [6].

Саміт в Ріо-де-Жанейро дав старт практичній реалізації ідей сталого розвитку в переважній більшості країн світу як на національному рівні, так і на рівні муніципалітетів і територіальних громад. Водночас ця проблематика вийшла на міжнародний рівень та охопила громадянське суспільство – понад 90% міжнародних організацій спрямованості охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки та сталого розвитку виникли саме як форма відповіді на рішення Саміту Миру.

Важливим додатком до Рамкової конвенції ООН зі змін клімату, підписаної в Ріо-де-Жанейро став так званий «Киотський протокол», підписання та ратифікація якого тривала аж до 1999 року, а введення в законну силу відбулося 16 лютого 2006 року. Киотський протокол встановлював для кожної держави граничні розміри шкідливих викидів в атмосферу та планові завдання щорічного поступового зниження емісії парникових газів. Документ підписала та ратифікувала 191 країна світу, зокрема переважна більшість розвинутих держав, окрім США (частка яких у світових викидах становить понад 25 %). Делегація США заявила напередодні введення в дію Киотського протоколу, що «кіотський механізм» не працює і пропонували шукати інші підходи до боротьби з потеплінням». Зокрема в якості ефективного механізму забезпечення екологічної безпеки пропонувався «Механізм чистого розвитку», за яким розвинуті країни будуть інвестувати в проекти, спрямовані на розвиток технологій з низьким викидом парникових газів у країнах, що розвиваються, і за це будуть отримувати від них квоти» [51].

Так само як свого часу доповідь комісії Брундтланд «Наше спільне майбутнє», матеріали «Саміту Землі» викликали відповідну хвилю наукових публікацій у підкріплення та розвиток його основних ідей. Так, свою аргументацію екологічного підґрунтя протистояння держав «Глобальної Півночі» та «Глобального Півдня» висунув лауреат премії Greenway-Winship Award за Видатні досягнення в галузі міжнародної журналістики Роберт Девід Каплан. У статті «The Coming Anarchy» (Прийдешня анархія) він значною мірою модернізує тези Томаса Мальтуса щодо вичерпності ресурсів, необхідних людству для подальшого відтворення. За Капланом усі ресурси землі розподілені нерівномірно між багатим «північним табором» з меншою чисельністю народонаселення, але зі значно більшим доступом до споживання природних ресурсів та бідним і значно чисельнішим «південним табором», який живе у мовах наростання деградації навколишнього середовища. Саме в цій деградації Роберт Каплан вбачає фундаментальний конфліктоген «Півночі» та «Півдня» та наголошує, що попри всі намагання, «Північ» не може відокремитися від екологічних проблем «Півдня», які все більше загрожують Сполученим Штатам Америки та їх союзникам й знаменують «прийдешню анархію» – «світ, що роздирається расовими, міжкультурними, етнічними конфліктами і зростанням міжнародної організованої злочинності, спровокованої стрімкою деградацією навколишнього середовища і скороченням природних ресурсів або обмеженим доступом до них» [25].

Критики зазначеної статті майже одразу стали порівнювати її з ідеями опублікованої за рік до того статті Семюеля Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій» [22], оскільки конфлікти в сучасному світі Каплан представив як боротьбу між примітивізмом «Півдня» і цивілізаціями «Півночі».

Паралельно з Капланом проблематикою впливу деградації навколишнього середовища в країнах, що розвиваються на виникнення конфліктів займався професор університету в Торонто Томас Хомер-Діксон. Спираючись на історичні та емпіричні дані, він прогнозував, що «деградація навколишнього середовища, виснаження ресурсів планети, на які накладається зростання населення та пов'язані з цим постійно зростаючі потреби, неминуче призведе до екологічних міграцій населення, міжгрупових конфліктів і навіть розпаду держав» [19]. Спираючись на приклади Мексики, Руанди, Південно-Африканської Республіки Діксон опрацював модель виникнення конфлікту, яка включала в якості незалежної перемінної величини деградацію навколишнього середовища, а саме виснаження природних ресурсів, що провокує негативні соціальні ефекти й процеси, та в якості «залежної» перемінної величини – конфлікти, що виникають внаслідок негативних соціальних процесів [18].

Варто зауважити, що з таким трактуванням не погодилися інші дослідники зазначеної проблематики – Роберт Гудланд та Райлі Денлеп, які відстоювали позицію, що відправною точкою й первинною незалежною перемінною має бути не тільки та не стільки власне деградація довкілля, як фактор бідності, оскільки саме бідність і провокує погіршення стану навколишнього середовища [16]. У свою чергу Ден Сміт запропонував розширити кількість незалежних перемінних – конфліктогенів за рахунок включення до їх грона матеріальних та соціально-політичних факторів [40].

Важливим етапом в розвитку концепції екологічної безпеки стала Доповідь програми ООН з людського розвитку за 1994 рік, в якій було сформульовано нове бачення концепції безпеки індивіда. Зокрема, визначалось, що засадничими складовими безпеки людини є: економічна безпека, продовольча безпека, охорона здоров'я, екологічна безпека, громадська безпека, особиста безпека, політична безпека. У Доповіді підкреслювалося, що глобальна екологічна безпека – це, перш за все, проблема екологічної стійкості, вирішення проблеми розвитку цивілізації в рамках несучої здатності екосистеми. Всі інші глобальні проблеми, до яких відносяться виснаження природних ресурсів, дефіцит продовольства і прісної води, а також зміна клімату та деградація ґрунтів, є або ресурсними, або наслідками порушень глобальної екологічної стійкості [21].

У 1996 році професор національного університету Ірландії Гіроїд Туатейл вводить поняття «екологічного імперіалізму». У своїй книзі «The Politics of Writing Global Space» (Політика окреслення глобального простору) він підкреслює, що найбільшу стурбованість глобальним погіршенням стану навколишнього середовища проявляють розвинені країни, в той час як країни, що розвиваються, як і раніше, основну увагу приділяють своєму економічному розвитку. Й коли держави «Глобальної Півночі» закликають країни «Глобального Півдня» обмежити свій розвиток заради збереження довкілля, останні звинувачують Глобальну Північ у тому, що саме ці країни є головними винуватцями погіршення екологічного стану Землі, адже саме ці країни тривалий час розвивалися на шкоду адекватному стану довкілля. Саме тому, зазначає Туатейл, «в країнах «Глобального Півдня» домінує думка, що концепція глобальної екологічної безпеки, яку їм пропонує Західна цивілізація є нічим іншим як нова форма імперіалізму – еко-імперіалізм» [48].

Наприкінці дев'яностих років ХХ сторіччя знову виникає наукова дискусія навколо мальтузіанських викладок щодо джерел та наслідків виснаження природних ресурсів. Так, цілком в дусі Томаса Мальтуса Майкл Тобіа єдиним

таким джерелом та потенційною причиною третьої світової війни називає «неконтрольоване зростання чисельності населення Землі на порозі міленіуму» [47]. Аналогічну позицію у статті «6 мільярдів машин, що споживають» висловив і консультант Фонду населення ООН Дон Хінріксен [17].

Більш зважену аргументацію наводить Томас Хомер-Діксон, який виокремлює три відносно самостійні причини виснаження земних ресурсів: дефіцит пропозиції, дефіцит споживання та структурний дефіцит. На думку дослідника дефіцит пропозиції полягає у виснаженні ресурсів, що призводить до його подальшої нестачі й відтак – до «недопропозиції». У свою чергу дефіцит споживання спричинений бурхливим зростанням чисельності населення й відповідним зростанням попиту. Структурний дефіцит Хомер-Діксон пов'язує з намаганнями (підкріпленими можливостями) елітних прошарків забезпечити собі ширші можливості доступу до земних ресурсів за рахунок зменшення такого доступу пересічних громадян [20].

Окреслена вище суспільно-наукова дискусія висвітлила слабкі місця концепції екологічної безпеки та забезпечення сталого розвитку, насамперед різнобачення причин і наслідків екологічних та демографічних загроз в різних країнах світу. Свідченням цього став і виступ Генерального секретаря ООН Кофі Аннадна на Саміті тисячоліття в Нью Йорку у 2000 році, де лідер світової спільноти вимушений був визнати, що «попри всесвітнє визнання важливості проблем навколишнього середовища, реального поліпшення в галузі вирішення проблеми навколишнього середовища досягти не вдалося». Генеральний секретар виступив із різкими коментарями щодо екологічного менеджменту, зазначивши, що міжнародне співтовариство поки що не змогло забезпечити майбутні покоління можливістю «вільно задовольняти свої потреби», натомість людство розкрадає ресурси майбутнього наших дітей, щоб розплатитися за сучасну практику нестійкого природокористування» [45].

Кінець дев'яностих – початок двохтисячних років характеризується фокусуванням дослідницької уваги проблематики забезпечення глобальної безпеки на аналізі невоєнних глобальних загроз, насамперед таких, як фінансово-економічні кризи, масова міграція та перенаселення, екологічні катастрофи, руйнування озонового шару планети, глобальне потепління. Науковці констатували навіть «зміну парадигми» глобальної безпеки [37]. Так, керівник Європейського проекту «Довкілля і конфлікт» Гюнтер Бічлер відстоював «нероздільність досліджень екологічної безпеки та сталого розвитку» в контексті глобальної безпеки. За Бічлером «сталлий розвиток прагне вирішити питання про те, як підтримувати економічне зростання і зберегти ресурси. Екологічна безпека прагне до збереження суспільних і політичних інститутів і підтримці розвитку». Відтак «екологічна безпека є індикатором того, як нестійкий розвиток, який посилює вразливість, загрожує соціальним і політичним одиницям суспільства... А нестійкий розвиток може загрожувати безпеці життєдіяльності в усіх аспектах» [3, с. 235–236].

В цьому контексті Роберт Каплан продовжуючи просування своєї тези про «прийдешню анархію» 1994 року пов'язує національну безпеку держави з її «екологічним капіталом» – наявними екологічними ресурсами, необхідними для нормальної життєдіяльності громадян. На переконання Каплана саме недосконале управління екологічним капіталом є головною загрозою безпеці держави, оскільки це може призвести до екологічної катастрофи та наростання неконтрольованої анархії у світі після завершення «холодної війни» [26].

Можна з усією впевненістю стверджувати, що на початку третього тисячоліття традиційна глобальна концепція безпеки набула остаточно характер глобальної концепції екологічної безпеки й відтепер основними загрозами національній безпеці країн, народів і громадян постають загрози екологічні: глобальне потепління, опромінювання сонячною радіацією внаслідок руйнування озонового шару; загальний підйом рівня світового океану тощо. Як зазначає Хезер Сміт, з подібними загрозами неможливо боротися мілітарними засобами чи будь-якою іншою формою застосування «грубої» сили, адже причини виникнення цих загроз є комплексними й кумуляційно-синергетичними, складеними одночасно з економічних, політичних, екологічних, демографічних, соціальних тощо компонентів [41].

В такому прочитанні поряд з традиційною «грубою» силою – силою мілітарного типу міжнародної політики, все більше стали говорити про «м'яку» силу, основним компонентом структури якої є екологічна складова. Таку точку зору відстоював відомий американський політолог Джозеф Най, який зазначав, що «такі глобальні проблеми як зміна клімату, кислотні дощі, втрата лісів та скорочення біорізноманіття, наростання обсягів відходів і шкідливих викидів мають чітко виражений економічний характер і безпосередньо пов'язані з проблемою забезпечення національної безпеки держави. Водночас ці фактори вже за визначенням піддаються корегуванню внаслідок дії людського фактору в процесах цілеспрямованого стабілізування екосистеми, що означає структурування екологічної безпеки в рамках «м'якої» сили» [36].

На нашу думку таке концептуальне положення про «м'яку» складову системи глобальної та національної безпеки якнайкраще пояснює сутність поняття екологічної безпеки.

В подальшому у контексті «м'якої сили» науковці починають дослідження різного роду стратегій зменшення екологічних ризиків та збільшення стійкості до зміни клімату. Зокрема, у 2006 році голова науково-дослідного інституту Грентема зі змін клімату на навколишнього середовища Лондонської школи економіки та політичних наук Ніколас Стерн, публікує знакову доповідь «The Economics of Climate Change: The Stern Review» (Економіка зміни клімату. Огляд Стерна), в якій розкриває різні аспекти зміни клімату та ті небезпеки й ризики, що виникають внаслідок цього процесу. Доповідь готувалася на замовлення канцлера казначейства Великобританії та була представлена на розгляд прем'єр-Міністрові Тоні Блеру. У цій доповіді група експертів під керівництвом Ніколаса Стерна дійшла наступних висновків:

- «зміна клімату матиме дуже серйозні наслідки для зростання та розвитку;
- ще є час, щоб уникнути найгірших наслідків зміни клімату, якщо негайно вжити рішучі заходи;
- витрати на стабілізацію клімату значні, але керовані, водночас зволікання буде небезпечним і набагато дорожчим;
- дії щодо зміни клімату необхідні в усіх країнах, і вони не повинні обмежувати прагнення до зростання багатих чи бідних країн;
- існує низка варіантів скорочення шкідливих викидів; необхідні рішучі, цілеспрямовані політичні дії, щоб мотивувати їх запровадження;
- зміна клімату вимагає міжнародної відповіді, заснованої на спільному розумінні довгострокових цілей і погодженні рамок дій» [42].

Аналогічні висновки було представлено й в четвертій оціночній доповіді МГЕЗК – міжурядової групи експертів зі зміни клімату (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC). Доповідь виокремлює «п'ять причин для стурбованості», які є найбільш значимими серед значної низки екологічних ризиків, проаналізованих членами МГЕЗК. До цих п'яти причин увійшли:

– ризики для унікальних систем, що знаходяться під загрозою (йдеться про такі екосистеми як полярні, високогірні та коралові екосистеми, що можуть зникнути при збільшенні середньої температури на 1,5 – 2,5°C);

– ризики екстремальних метеорологічних явищ (йдеться про визначену ймовірність посилення посух, пожеж, повіней, значного зростання рівня морів);

– нерівномірний розподіл наслідків та вразливостей (йдеться про суттєві відмінності між регіонами в частині потерпання від екологічних ризиків; регіони з найгіршим економічним станом більш вразливі до змін клімату, серед розвинених країн більш вразливі «країни моря» (як Велика Британія), в той час як країни з великою материковою площею (як Росія) найменш потерпають від кліматичних змін; практично в усіх країнах найбільш вразливими є соціально вразливі верстви населення);

– сукупні наслідки (йдеться про значне зростання витрат на боротьбу з глобальним потеплінням та значний негативний вплив на сотні мільйонів людей в результаті зростання масштабів затоплення прибережних територій, погіршення водопостачання, недоїдання та його наслідків для здоров'я);

– ризики великомасштабних виняткових явищ (йдеться про високу ступінь вірогідності наприклад зникнення Гренланського льодового щиту, яке знатне призведе до підняття рівня моря на 7 метрів, що матиме невідворотні наслідки затоплення значної частини суші землі) [9].

Загальний висновок авторів доповіді з огляду на зазначені ризики полягав у тому, що глобальний характер найбільш вірогідних екологічних ризиків вимагає координації ходу боротьби з ними як і діяльності з ліквідації наслідків на глобальному рівні і тільки в такому випадку вона протистояння людства глобальним кліматичним змінам може бути успішним.

Доповідь МГЕЗК 2007 року обговорювалася на найвищих політичних майданчиках світу, включно з Радою Безпеки ООН, спричинила проведення на острові Баалі в Індонезії Конференції ООН з проблем змін клімату, де було ухвалено так звану «Дорожню карту» – план нових переговорів щодо боротьби з глобальним потеплінням, що має замінити «Киотський протокол». На цій конференції Генеральний секретар ООН Бан Гі-Мун закликав розглядати зміну клімату рівною мірою як новий шанс і як загрозу і підкреслив, що нинішнє покоління може започаткувати нову епоху «зеленої» економіки та насправді стало розв'язку. Бан Гі-Мун підкреслив, що «цей процес руху до формування екологічно безпечнішого майбутнього є новаторським підходом, який терміново потребує підтримки. Багатостороння угода, яка стане результатом переговорів щодо лінії Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, має забезпечити можливість здійснення необхідних змін» [15].

За оцінками провідних аналітиків у підсумку 2007 рік став вирішальним в діяльності міжнародних організацій на чолі з ООН у посиленні боротьби зі змінами клімату [7, с. 24] і не в останню чергу в силу усвідомлення світовим суспільством піднятих в доповіді МГЕЗК проблем. Свідченням того стало присудження авторському колективу міжурядової групи експертів зі зміни клімату Нобелівської премії за 2007 рік.

Ще одним вагомим наслідком зазначеної доповіді стала організація у 2009 році спеціальної Конференції ООН з клімату в Копенгагені. Від цієї конференції очікувалося прийняття низки міжнародних договорів, які б переводили висновки комісії МГЕЗК у практично-політичну площину. Зокрема тогочасний виконавчий директор Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату Іво де Бур висловлювався, «що наразі існує безпрецедентний політичний імпульс на ухвалення Угоди, яка б заклала підвалини для майбутнього всеосяжного та юридично зобов'язального Договору зі зміни клімату, а також визначити завдання та цілі щодо скорочення викидів парникових газів в атмосферу до 2020 року. Він підкреслив, що «є три рівні дій, які країни мають узгодити під час зустрічі: швидке та ефективно здійснення негайних дій щодо зміни клімату; амбітні зобов'язання щодо скорочення та обмеження викидів; та довгострокове загальне бачення майбутнього з низьким рівнем викидів для всіх» [29].

Попри сподівання копенгагенська конференція не дала вповні очікуваний результат. Насамперед, яскраво проявилася гігантська невідповідність готовності різних країн до самообмежень внаслідок такої ж гігантської нерівномірності їх соціально-економічного розвитку. Значно багатша «Глобальна Північ» розглядала екологічну безпеку як одну з найголовніших загроз та наполягала на спільних зусиллях зі скорочення шкідливої антропогенної господарсько-економічної діяльності від усіх інших країн. У той же час країни «Глобального Півдня» зазначали, що це саме розвинені держави найбільшою мірою зашкодили навколишньому середовищу своїм бурхливим економічним розвитком, вирвалися вперед і тепер їх вимоги перейти від традиційної вуглеводної економіки до значно дорожчої «зеленої» є нічим іншим як нова форма «екологічного імперіалізму» та політико-економічного лобювання розвиненими державами власних інтересів на глобальному рівні.

«Глобальний Південь» звертав увагу на тому, що реальна фінансова та економічна участь у вирішенні проблеми глобального потепління стає абсолютно «непідйомною» для більшості країн «третього світу», де головною проблемою є голод і злидні, боротьба з якими є для цих країн важливішою за екологічну безпеку. В останній день конференції Генеральний секретар ООН Бан Гі-Мун визнавав, що «переговори в Копенгагені зайшли в глухий кут через розбіжності між державами» і йому довелося «провести переговори з багатьма країнами та лідерами в кулуарах переговорів у рамках своїх зусиль щодо подолання розбіжностей» [4]. Проте конференція в Копенгагені, яка стала найбільш глобальною за масштабами участі в ній глав держав світу (близько 100 глав держав та урядів), все ж закінчилася практично безрезультатно – «півдню» та «півночі» так і не вдалося досягти якоїсь спільної угоди.

Неформальні дискусії та перемовини з подолання зазначених протиріч відбувалися шість років й завершилися проведенням нової Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, яка отримала назву «Паризької хартії» за місцем підписання 12 грудня 2015 року. Паризька хартія прийшла на зміну кіотському протоколу, який на той час втратив свою чинність так і не досягши бажаних результатів. Відповідно до підписаної Угоди, головними цілями підсилення впровадження Рамкової конвенції про зміну клімату мають стати:

«(а) утримання зростання середньої світової температури на рівні значно нижче +2 °C від доіндустріальних рівнів та спрямовувати зусилля на обмеження зростання температури до +1,5 °C від доіндустріальних рівнів, оскільки це значно зменшить ризики зміни клімату та впливи на них;

(b) збільшення здатності адаптуватися до негативних впливів зміни клімату, підтримка протидій змінам клімату, розвиток з низькими викидами парникових газів у спосіб, що не загрожує виробництву харчів;

(c) гармонізація фінансових потоків зі шляхом розвитку, з протидіями змінам клімату та з низькими викидами парникових газів» [2].

Політично текст Паризької хартії було схвалено багатьма лідерами світу включно з Генеральним секретарем ООН. Водночас серед науковців і експертів лунало й чимало критики. Зокрема, відомий експерт зі зміни клімату професор Колумбійського університету Джеймс Гансен публічно висловив «гнівне невдоволення щодо того, що більша частина Угоди складається з «обіцянок» або цілей, а не з жорстких установок» [23].

Розбіжності, викликані колосальною політико-економічною нерівністю розвинених держав та інших країн світу після Копенгагену та Парижу намагалися осмислити та виробити певні рекомендації експерти та науковці з різних країн, зокрема мала широкий розголос публікація 2017 року Джона Браунілла «The security implications of global environmental change» (Наслідки глобальних екологічних змін для безпеки). У цій статті Браунілл констатує, що саме «нерівність між країнами в умовах глобалізації може призвести до загострення проблем екологічної безпеки та загроз для сталого розвитку». Оскільки ж «екологічна безпека є важливим фактором для досягнення сталого розвитку» й інші альтернативи подолання наслідків глобальних змін клімату відсутні, то найбільш правильним світовим сценарієм може стати «інклюзивний підхід до планування та впровадження стратегій сталого розвитку з урахуванням інтересів всіх стейкхолдерів» [7, с. 26–27].

Експерти в сфері екологічної безпеки однастайні в оцінці того, що Паризька угода надихнула світову громадськість на обговорення проблеми та широкі дії, які значно зменшили ризики майбутнього потепління. Рішучі кроки до подальших глобальних дій у відповідь на кліматичну кризу та інші екологічні загрози вже заплановано напередодні «глобального підведення підсумків» на майбутній конференції ООН зі зміни клімату COP-28, яка відбудеться в Дубаї у листопаді-грудні 2023 року.

Саме в рамках підготовки до цієї конференції в Об'єднаних Арабських Еміратах Саймон Штілл, виконавчий секретар Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) опублікував черговий звіт під промовистою назвою «Вікно для досягнення кліматичних цілей «швидко закривається». У цьому Звіті підсумовуються 17 ключових висновків технічних обговорень у 2022 та 2023 роках щодо стану імплементації Паризької угоди про зміну клімату та її довгострокових цілей на основі найкращої наукової інформації. Пан Штілл закликав уряди країн, громади та представників бізнесу до «більших амбіцій і прискорення дій» [54].

Рішучі наміри демонструє й призначений президент конференції COP-28 Султан Аль Джабер, який репрезентував розроблену до обговорення в Дубаї амбітну програму дій, зосереджену на швидкому відстеженні справедливого та добре керованого енергетичного переходу, налагодження фінансування кліматичних заходів, зосередження на житті та засобах існування людей і підтримці всього з повною інклюзивністю. Аль Джабер висловив впевненість, «що ми можемо досягти всього цього, створюючи стабільне економічне зростання для наших людей, але ми повинні терміново перервати звичайний бізнес і об'єднатися, як ніколи раніше, щоб перейти від амбіцій до дій і від риторики до реальних результатів» [54].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже можемо констатувати, що концепція екологічної безпеки, яка зародилася на межі XVIII–XX століть, почала отримувати своє наукове й суспільно-політичне осмислення у XX столітті, але найбільш гостро повстала від початку третього тисячоліття, коли людство усвідомило загрози від закономірності надалі наростаючого антропогенного шкідливого впливу на навколишнє середовище. Питання екологічної безпеки регулярно стали розглядатися на найвищому рівні конференції ООН, де були розроблені заходи щодо зниження викидів вуглекислого газу в атмосферу, що вважалося найважливішою умовою позитивних змін кліматичного балансу Землі. У рамках ООН була розроблена відповідна концепція, яка була втілена в Кіотських протоколах та Паризькій угоді. Держави-підписанти даних міжнародних документів фактично взяли на себе зобов'язання економічного характеру, оскільки скорочення викидів в атмосферу означало необхідність додаткових витрат на переоснащення виробничих потужностей. Проте бажаного результату поки що досягти не вдалося й «вікно можливостей» для людства все більш «звужується». Відтак постає «час рішучих дій», програму яких лідери світу будуть обговорювати й ухвалювати найближчим часом на конференції зі зміни клімату COP-28 в Дубаї.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2023 р.

Стаття рекомендована до друку 23.10.2023 р.

Radchenko O. O.,

PhD in public administration, associate professor, doctoral student,

*Education and Research Institute of Public Administration, V. N. Karazin Kharkiv National University,
4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine*

e-mail: ooradchenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9286-0240>

GENESIS OF SHAPING A CONCEPT OF ENVIRONMENTAL SAFETY IN A GLOBAL SOCIAL AND POLITICAL THOUGHT AND POLITICAL AND LEGAL PRACTICE

Annotation. The article carries out a retrospective analysis of the genesis of shaping a concept of environmental security in world social and political thought and political and legal practice. The phenomenon of ecological security is considered as one of the most important issues of today's reality, which reflects the influence of human activity in various fields on the natural environment is acute and is an urgent problem of our time, which actualizes the need for scientific understanding of phenomena and processes of both global environmental changes and direct human influence on the public environment in the context of public management and regulation processes of ensuring environmental security of national states and the whole world community. It is emphasized that the global level of environmental security problems requires appropriate global response: understanding, conceptualization and development appropriate planetary strategy and public policy of environmental protection security and institutionalization of interstate, national and social structures necessary for the implementation of such a policy. It was concluded that the concept of environmental security, which originated on the border 18th–20th centuries, began to receive its scientific and social and political interpretation in the 20th century, but arose most acutely from the beginning of the third millennium, when humanity became aware of the threatening patterns of further increasing anthropogenic harmful impact on the environment. The issue of environmental safety were regularly considered at the highest level of the UN conference. However, the desired result has not yet been achieved and the «window of opportunity» for humanity is getting narrow.

Keywords: *ecological safety, ecological policy, sustainable development, public governance, green track.*

REFERENCES

1. About the United Nations Environment Programme. UNEP Official site. URL: <https://www.unep.org/about-us>
2. Adoption of the Paris Agreement: FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1. 12 December 2015. URL: <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>
3. Baechler, Gunther. (1999). Violence through Environmental Discrimination: Causes, Rwanda Arena and Conflict Model. Dordrecht: Kluwert Academic Publishers.
4. Ban entreats leaders to seal climate deal on final day of Copenhagen talks. (2009). *UN News: Global perspective Human stories*. 18 December 2009. URL: <https://news.un.org/en/story/2009/12/324732>
5. Bashford, Alison, Chaplin, Joyce E. (2017). The New Worlds of Thomas Robert Malthus: Rereading the Principle of Population. Princeton University Press.
6. Boutros-Ghali, Boutros. (1992). An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peacekeeping. UN Documents A747/277 and S/24111. United Nations. Geneva.
7. Brawnill, J. (2017). The security implications of global environmental change. *Environmental Change and Peace*. Edward Elgar Publishing, 21–36.
8. Brown, Neville. (1989). Climate, Ecology and International Security. *Survival*. vol 31, no. 6, 519–532.
9. Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. IPCC, Geneva, Switzerland.
10. Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora. CITES: Official documents. URL : <https://cites.org/eng/disc/text.php>
11. Convention on Wetlands of International Importance Principally as Habitat for Waterfowl Habitat. UNESCO Official site. URL: <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-wetlands-international-importance-especially-waterfowl-habitat>
12. Ehrlich Paul. (1968). The Population Bomb. Ballantine Books.
13. Peter, J. May, Raymond, J. Burby, Neil, J. Ericksen, John, W. Handmer, Jennifer E. Dixon, Sarah, Michaels and D. Ingle Smith. (1996). Environmental Management and Governance: Intergovernmental Approaches to Hazards and Sustainability. London & New York.
14. Forrester, Jay Wright. (1971). World Dynamics. Wright-Allen Press.
15. Global expectations high for climate change breakthrough – Ban Ki-moon. UN News: Global perspective Human stories. 12 December 2007. URL: <https://news.un.org/en/story/2007/12/243142>
16. Goodland, Robert. (1994). Environmental Sustainability: Imperative for Peace Environment, Poverty, Conflict. *PRIO Report*, no. 2.1 Ed. by Graeger Nina, Smith Dan. Oslo, 19–46.
17. Hinrichsen, Don. (1999). 6000000000 Consumption Machines. *International Wildlife*. September/October, 33–45.
18. Homer-Dixon, Thomas and Percival, Valerie. (1994). Environmental Scarcity and Violent Conflict: The Case of Rwanda. *The Journal of Environment & Development*, vol. 5, no. 3, September 1994, 270–291.
19. Homer-Dixon, Thomas. (1994). Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases. *International Security*. Summer, vol. 19, no. 1, 5–40.
20. Homer-Dixon, T. (1999). Environment, Scarcity and Violence. Princeton: Princeton University Press.
21. Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. United Nations Development Program. New York. 1994. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994>
22. Huntington, Samuel P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*. Summer, 22–47.
23. James Hansen, father of climate change awareness, calls Paris talks 'a fraud'. *The Guardian*. 12 December 2015. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/13/paris-climate-agreement-signal-end-of-fossil-fuel-era>
24. Jonas, H. (1984). The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age. Chicago: University of Chicago Press. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/l/bo5953283.html>
25. Kaplan, D. Robert. (1994). The Coming Anarchy. *Atlantic Monthly*, vol. 273, no. 2, 44–76.
26. Kaplan, Robert D. (2002). The Coming Anarchy: Shattering the dreams of the post-cold war. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.
27. Karen, Hulme. Environmental Security: Implications for International Law. URL: search.proquest.com/technologycollection/docview/1563228758/fulltextPDF/4C74846CBEE34C10PQ/152?accountid=174530.

28. Karliner, Josh. (1989). Central America's Other War. *World Policy Journal*, vol. 6, 787–810.
29. Landmark UN climate change conference kicks off in Copenhagen. UN News: Global perspective Human stories. 7 December 2009. URL: <https://news.un.org/en/story/2009/12/323452>
30. Mathews, Jessica T. (1989). Redefining Security. *Foreign Affairs*, vol. 68, no. 2, 162–177.
31. Meadows Donella H. Meadows Dennis L., Randers Jorgen, Behrens William W. (1972). *Limits to Growth*. New York: Penguin Group (USA) Incorporated.
32. Meadows Donella H. Meadows Dennis L., Randers Jorgen. (1992). *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*. Chelsea Green Pub.
33. Meadows Donella, Richardson John, Richardson John Martin, Bruckmann Gerhart. (1982). *Groping in the Dark: The First Decade of Global Modelling*. John Wiley.
34. Myers, Norman. (1989). Environment and Security. *Foreign Policy*, vol. 47, 23–41.
35. Nye, Joseph S. (2004). *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
36. Paris, R. (2001). Human security: Paradigm Shift or Hot Air? *International Security*, vol. 26, no. 2, (Fall 2001), 87–102.
37. Renner, Michael. (1988). National Security: the Economic and Environmental Dimensions. *Bulletin of Science, Technology & Society*, vol. 8, is. 6, December 1988, 571–572.
38. Rio Declaration On Environment and Development. Report of the United Nations Conference on Environment and Development. (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992). United Nations. General Assembly A/CONF.151/26 (Vol. 1). Distr. General. 12 August 1992.
39. Smith, Dan. (1994). Dynamics of Contemporary Conflict: Consequences for Development Strategies. *Environment, Poverty, Conflict. PRIO Report*, no. 2.1 Ed. by Graeger Nina, Smith Dan. Oslo, 47–89.
40. Smith, Heather A. (2001). Facing Environmental Security. *Journal of Military and Strategic Studies. Spring 2001*, vol. 4, is. 1. URL: <http://www.jmss.org/2001/article3.html>
41. Stern, Nicholas. (2006). The Economics of Climate Change. The Stern Review. Cambridge: Cambridge University Press, URL: https://assets.cambridge.org/97805217/00801/frontmatter/9780521700801_frontmatter.pdf
42. Strautiu, Eugen. Theories of environmental security in western democracies. URL: <search.proquest.com/technologycollection/docview/1269694089/fulltextPDF/4C74846CBEE34C10PQ/53?accountid=174530>.
43. The Club of Rome: History. Official site. URL: <https://www.clubofrome.org/history/>
44. The Peoples – The role of the United Nations in the 21st Century. New York, United Nations 2000. URL : <http://www.un.org/millennium/sg/report/key.html>
45. The World Heritage Convention. UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/en/convention/>
46. Tobias, Michael. (1998). *World War III: Population and the Biosphere at the End of the Millenium*. New York, The Continuum Publishing Company.
47. Tuathail, Gearoid O. (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
48. Ullman, Richard H. (1983). Redefining Security. *International Security*, vol. 8, no. 1, 129–153.
49. United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, Stockholm. UN Official site. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972#:~:text=The%20Action%20Plan%20contained%20three%20main%20categories%3A%20a%29,carried%20out%20at%20the%20national%20and%20international%20levels>
50. UN conference agrees on future steps to tackle climate change. UN News: Global perspective Human stories. 10 December 2005. URL: <https://news.un.org/en/story/2005/12/163212>
51. Viñuales, Jorge E. (2015). *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary*. Oxford University Press.
52. Westing, Arthur H. (1989). The Environmental Component of Comprehensive Security. *Bulletin of Peace Proposals*, vol. 20, no. 2, 129–134.
53. Window to reach climate goals „rapidly closing“, UN report warns. *UN News: Global perspective Human stories*. 8 September 2023. URL: <https://news.un.org/en/news/topic/climate-change?f%5B0%5D=date%3A2023>
54. World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common Future*. New York. URL: www.un.org

The article was received by the editors 02.09.2023.

The article is recommended for printing 23.10.2023.